

НАРОДНІ ПОГЛЯДИ НА ЖІНОЧІ ВАДИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПАТРІАРХАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ЗА ФОЛЬКЛОРНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія

Випуск 2 (44)

УДК 398:[392.312:179.8-055.2](=161.2)

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).415–422

Мушкетик Л. Народні погляди на жіночі вади в українському патріархальному суспільстві: за фольклорними джерелами; кількість бібліографічних джерел – 31, мова українська.

Анотація. Актуальними в сучасній науці є гендерні питання, зосібна статеві і вікові моделі поведінки, що вивчаються на прикладах екзистенції різнопланових спільнот минулого і сучасності. Одним із таких питань є ставлення до жінок у традиційному суспільстві, де актуалізувалися як егалітарні, так і патріархальні тенденції, що можна простежити на прикладі фольклорних творів, де образ жінки – дружини (жони, молодиці), її вади та чесноти займає чимало місця.

Метою нашого дослідження є простеження на уснословесному фольклорному матеріалі тих негативних рис та поведінки жінки, які вважалися відхиленням від статевих і вікових ролей традиційного патріархального села і засуджувалися громадою. Здійснено аналіз обраної тематики в контексті гендерних стосунків, ситуації тогочасного «доповняльного протистояння» поміж чоловіком і жінкою, звичаєвого права, релігійних постулатів, загальнолюдських морально-етичних критеріїв та етнетики.

Методика роботи має комплексний, міждисциплінарний характер. Застосовано такі методи, як культурно-історичний, порівняльний, методи етнестетики, етнетики та етнопсихології, принципи філологічного, імагологічного аналізу.

Ставлення народу до негативних рис та дій жіноцтва, представлене у фольклорних творах, загалом корелюється із загальнолюдськими поняттями про аморальні людські якості, однак у фольклорних творах виділені ті з них, які підривають авторитет чоловіка в родині і громаді, загрожують міцності родини, знижують її престиж у суспільстві, дають привід для пліток. Усі ці твори мають дидактичне спрямування, в їх основі дихотомія добра і зла, повчання відбувається на наочних прикладах шляхом опису абсурдності, парадоксальності ситуацій та дій персонажів, використання прийомів гіперболізації, сатири та гумору тощо. Негативні моделі жіночої поведінки переважно представлені у прозових творах, однак зустрічаються і в піснях, часто набираючи жартівливого звучання.

В українській фольклористиці згадувана тематика, як окремо, так і в складі іншої, зокрема родинної, гендерної, морально-етичної та ін. проблематики, цікавила учених як минулого, так і сучасності.

Ключові слова: фольклор, жінка, дружина, гендерні ролі, вади, типи, покарання, повчання.

Постановка проблеми. Актуальними в сучасній науці є гендерні питання, зосібна статеві і вікові моделі поведінки, що вивчаються на різноплановому матеріалі спільнот минулого і сучасності. Чимало місця в українському фольклорі займає образ жінки – дружини (жони, молодиці), її вади та чесноти. Загалом ставлення до жінок було доволі суперечливим, що підтверджується конкретними спостереженнями щодо їх життя в традиційному селянському суспільстві, які здійснила, зокрема, О. Кісь: «У підсумку маємо підстави стверджувати, що в народному світогляді українців XIX ст. чоловічий та жіночий первні мисляться дихотомічно та ієрархічно, а жіночі та чоловічі соціальні ролі розглядаються як розділені та взаємодоповнювані. Джерелами формування традиційного стереотипу фемінності були і архаїчні, і християнські уявлення та цінності, що призвело до витворення складного й суперечливого образу жінки, який поєднує у собі і позитивні, і негативні настанови. У гендерній ідеології того часу простежуються водночас егалітарні і патріархальні тенденції, причому перші підтримуються головню нормами звичаєвого права, тоді як останні підкріплені положеннями законодавства та церковними регламентами» [Кісь 2012, с. 94].

Аналіз досліджень. В українській фольклористиці згадувана тематика, як окремо, так і в складі іншої, зосібна родинної, гендерної, мораль-

но-етичної та ін. проблематики, цікавила учених як у минулому, так і в наш час. Так, учені XIX ст. М. Костомаров, А. Боровиковський, М. Сумцов та ін. у своїх працях розважали над питаннями долі та становища жінок у тогочасному селянському суспільстві. В. Охримович, В. Петров, М. Красиков безпосередньо вивчали фольклор про «лихих жінок» [Петров 1928, с. 55–66; Красиков 1998, с. 271–284]. Чимало уваги цьому питанню приділяли І. Франко [Франко 1955, с. 107–142] та В. Гнатюк [Гнатюк 1922, с. 73–224; 1910, с. 74–85]. Згодом ці питання порушують О. Дей, М. Гайдай, М. Пазяк [Дей 1986; Гайдай 1972]. У наш час ними цікавляться як у суто фольклорному, так і в міждисциплінарному аспекті Н. Скрипник, Г. Разумцева, В. Суковата, Л. Мушкетик, О. Кісь, І. Ігнатенко та ін. [Скрипник 2014; Разумцева 2004; Суковата 2004. С. 763–768; Мушкетик 2014; Кісь 2012; Ігнатенко 2012. С. 244–257].

Мета та завдання дослідження. Метою нашого дослідження є простеження на фольклорному матеріалі тих негативних рис та поведінки жінки (дружини, молодиці), які вважалися відхиленням від статевих і вікових ролей традиційного патріархального села і засуджувалися громадою. Зроблена спроба аналізу представленої тематики в контексті гендерних стосунків, ситуації тогочасного «доповняльного протистояння» поміж чоловіком і жінкою, звичаєвого права, релігійних постулатів,

загальнолюдських морально-етичних критеріїв та етнетики. Ідеться також про особливості зображення певних типів «лихих» жінок в окремих жанрах фольклору, засоби акцентуації, засудження, гуморизації їхніх негативних рис та виявів неприйнятної поведінки тощо.

Методи та методика. Методика роботи має комплексний, міждисциплінарний характер. Серед методів, за допомогою яких розкрито поставлену проблему, виокремлено аналітичний, синтетичний, порівняльний, культурно-історичний. При аналізі текстової частини вжито текстологічний, аксіологічний, стилістичний та ін. методи. Використання етнографічних та етнопсихологічних напрацювань, методів етнестетики та етнетики, антропології та етнопсихології допомогло глибше розкрити семантику окремих мотивів та їх походження. У роботі застосовано принципи імагологічного підходу.

Виклад основного матеріалу. У селянському суспільстві цінувалася жінка – *добра* і в прямому, і більш широкому значенні, з різними конотаціями: *вміла, хороша, хазяйновита, роботяща* тощо: «*Добра жінка і лихого чоловіка направить*»; «*Добра жінка – то камінна стінка, а зла – то горе і біда*»; «*Добра жінка – щастя, а лиха – трясця*». У казках звучить повчання: «*Жоні коло чоловіка треба бути веселій, ласкавій, аби не думав, що на нього сердиться, або що не любить його*» [Зачаровані казкою 1984, с. 477].

Авторитет чоловіка в родині у зразках жіночої поведінки обумовлювали три взаємопов'язані норми: *покірливість, терплячість і вміння слухати*. *Покірливості* вчили релігійні приписи. Саме через це, згідно з нормами, жінка не могла відмовити чоловікові у сексуальній близькості. *Терплячість* – це друга фундаментальна чеснота. Навіть батьки не ставали на бік жінки, яка «не хотіла терпіти». Слід було терпіти, наприклад, побиття, пияцтво чоловіка та ін. Через загрозу авторитету чоловіка суворо засуджували таку протилежну терплячості рису, як *упертість*. Причиною багатьох подружніх розходжень у поглядах вважали саме «впертість дружини». Чесноту *вміння слухати* можна вважати майже складовою терплячості.

Підлегле становище жінки виробило в ній більшу покірливість і сумирність, що переконливо передає образ дівчини-сирітки з народної казки, яка без нарікань переносить життєві труднощі й кривди, ачи царівни, котра блукає світом у пошуках свого втраченого чоловіка, долаючи різні перешкоди і переживаючи незгоди. На думку селян, жінка не мала бути зніженою, а навпаки, бути готовою до тілесних дошкулянь, терпляче переносити фізичні незручності.

У наративах відбилися й погляди на жінку як істоту нижчого гатунку, що були притаманні патріархальній сім'ї, де при народженні більше цінувалися хлопчики як майбутні воїни, захисники, хазяї. Згідно з ними, розум вважався приналежністю лише сильної статі, жінці його мати не обов'язково, що, вочевидь, було відлунням релігійних канонів стосовно жінки, як вторинного творіння, з Адамого ребра,

про це теж існують народні легенди. У казці «Божий Фін» за нібито недостатню віру в Господа жінці Бог дає довге волосся й короткий розум, а її сину – коротке волосся й довгий розум. Тому жінка вважалася дурною, нічого не вартою без чоловіка. Зверхній погляд на жінку часто обумовлювався і біблійними оповідями, де вона виступає як спокусниця і т. п.

На формування таких думок вплинула і давня писемність про вади жінок. Оповіді про їх віроломність мають підложжя у східних легендах і мандрівних повістях. Однією з таких тез є: жінка – не друг, вона може легко зрадити, натомість собака – друг (за народною легендою собака був приставлений до Адама самим Господом, коли той зліпив його з глини і поставив для просушування). У наративі «Як біс довів, що чоловікові пес більший приятель, ніж дружина» йдеться про те, що чоловік загубив воли і пішов їх шукати. У цей час прибіг чорт і пообіцяв повернути їх, за умови, що той прийде з приятелем. Чоловік узяв з собою жінку. У лісі він сів і задрімав. У цей час чорт перебрався паном і запропонував жінці зарубати шаблею свого чоловіка, а потому взяти гроші і жити з ним. Жінка згодилася. Тож чорт оголосив чоловіку, що жінка – то ворог. Згодом ситуація повторилася з псом, який подався слідом за господарем. Собака почав захищати його від чорта, тому той назвав його найкращим приятелем чоловіка і повернув йому воли [Казки та оповідання з Поділля 1928, с. 70]. Чоловічий шовінізм виявляється у приповідках: «*У баби волос жовтий, а розум короткий*»; «*Хто жінці волю дає, той сам себе продає*»; «*Як чоловік жінки не б'є, то вона як колода гниє*»; «*У жінки довгий волос, та короткий розум*» та ін. Однак існують і протилежні думки про взаємопідтримку в родині, вірність і відданість жінки: «*Нема кращого друга, як вірна подруга*»; «*Три друга: батько, мати та вірна жінка*»; «*Нема вірнішого приятеля, як добра жінка*». А слово *дружина* у живому спілкуванні може позначати не тільки жінку, а й чоловіка.

Добрі і лихі жінки протиставляються у прозових творах. В етіологічних переказах під назвами «Легенда про три жіночі вдачі», «З одної доньки – три» та ін. йдеться про походження жінок, їх різні типи. Доньку-одиначку одного господаря сватало троє хлопців. Той не знав, кого вибрати, бо всі троє були добрими газдами. Ісус Христос порадив йому заперти доньку, свиню і собаку в хаті. На ранок з них стало три дівки і газда не знав, котра з них його. Невдовзі потому мати навідалася до кожної з них у гості. Перша, залишивши матір одну, одразу ж кудись побігла, до куми абощо. Поки вернулася, усе в печі погоріло. Друга лежала на соломі, гола, товста, біля неї пляшка горілки. Вона повідомила, мовляв, чоловік пішов молотити, згодом принесе їсти і пити. Третю дочку матір застала в хліві, та викидала гній, прибирала, поралася з п'ятьма телятами, працювала день і ніч, без спочинку. Коли матір повернулася додому, старий сказав, хто з них хто, тобто перші постали з собаки і свині, а остання – його рідна дочка, газдиня. Таким чином два типи жінок – лінива і лайлива відповідно пішли від сви-

ні і собаки. Добрі жінки походять від «справжньої жінки» і уособлюють працьовитість, стриманість, привітність, побожність, чесність, відповідальність за дім і сім'ю тощо. В. Петров указав на інші варіанти походження жінок, окрім свині та собаки, це ще ящірка, змія, що є наслідком гріха, покарання чоловіка тощо.

Горем для чоловіка і всього оточення стає зла, лайлива дружина, колоритний образ якої знаходимо у фольклорних творах. Від неї дістається усім – і родичам, і сусідам, а надто йому самому. У наративі «Уперта жінка» дружина була «...та така ж собі на безголов'я, люта! Не кажи їй слова накриво – зразу засичить, заверещить і запіниться, мов тая собака скажена» [Християнська мораль 2010, с. 174]. З чоловіка, який не міг їй дати ради, глузували односельчани («устілкою жіночою його називали»), врешті це йому набридло і він почав її бити, однак уперта жінка аж ніяк не змирилася, вичухалась і лишилась такою ж лютою. Злу жінку бояться навіть чорти. У казці «Як люта жінка вигнала з пекла чортів» [АТУ 1164 (Диявол і зла жінка) = СУС 1164 (Зла жінка в ямі*(Бельфагор))] чоловік спустив жінку до ями з одинадцятьма чортами, всі, крім одного кривого чорта, повтікали, а той мусив з нею сидіти рік. Чорт так натерпівся від жінки, що згодився служити чоловікові, допомагати йому, однак пізніше передумав. Тоді той найняв музик і приїхав до чорта, нібито з метою видати його заміж за свою жінку. Чорт з переляку побоявся тікати через двері чи вікно, а зірвав дах і втік горою. У сюжеті [АТУ 1353 (Стара жінка як причина лиха) = СУС 1353 (Баба гірше чорта)] чорт, який не в змозі посварити щасливе подружжя, кличе на допомогу стару бабу, якій це вдається («Це та баба, що їй дріт пряде»).

Типовою ситуацією побутової казки є конфлікти, спровоковані сварливою, завжди чимось невдоволеною жінкою. Чоловік – навпаки «такий добрий, що й курці «добридень» скаже. А жінка йому дісталася така, як коса: коли говорила, то гейби косила. Чоловік аж підскакував від її язика» [Казки Буковини 1973, с. 100]. Такий жінці завжди щось не до вподоби, вона постійно сварить чоловіка за малий заробіток, нехазяйновитість тощо. Ситуація є доволі типовою для реальної сім'ї, де такий чоловік називається «підкаблучником». Приклади цього подібують у згадуваних казкових сюжетах про золоту рибку, бабу і липку, мотиви вигнання власних дітей з дому тощо. У жартівливих піснях такий чоловік виглядає жалюгідно:

*Била жінка мужика, за чуприну взявши,
А він їй ще й поклонився, шапочку ізнявши
Ще й, ще й, ще й, ще й шапочку ізнявши (2).*

Далі жінка йде позивати на чоловіка, йому присуджують її перепросити:

*– Прости ж мене, мила, що ти мене біла,
Куплю тобі корець меду, коновочку пива
Ще й, ще й, ще й, ще й коновочку пива (2)*

[Жартівливі пісні 1967, с. 427].

И смих и публика!

Била жінка чоловіка,

Била, біла, волочила,

Та в пом'ях намочила

[Костомаров 1890, с. 417].

У піснях засуджується не лише самодурна, жорстока жінка, а, швидше, сам чоловік, який дозволяє їй знущатися з себе:

*Вона его за чуб скубе, а він бидний плаче.
Як заставить, по курячи Сидир кудкудаче,
Як заставить, то и танцюе,*

аж пип з лоба льється,

Ему уже не до смеху, заставит – сміється!

Поки Сидор не женився – були в 'го гроши,

А як же він оженився – кашук загубився.

Бо у жінки що неділя, що праздник, то гости,

Прийде пип, прийде дяк, прийдут его мости.

Купи плахту, черевики, чоботы сап'янцы.

Треба рыбы, треба м'яса и горилки в шклянці

[Костомаров 1890, с. 416].

Подібні оповіді сповнені насмішкою, веселим гумором: «Запитали одного козака (жонатого), чи б'є він свою жінку. – Та б'ю, – одказує, – Хоча як по правді, то один раз бив! Так бив, що сам насилу втік!» [Народні анекдоти 1995, с. 14]. Т. Рильський записав пісню з циклу про сварливих, агресивних жінок, у якій йдеться про те, що жінка пила горілку й загубила очіпок, розізлившись, прийшла додому і побила чоловіка, вигнала з хати, наказала йому шукати очіпка, адже чесна заміжня жінка не має «світити волосами», бо це вважається ганьбою [Рильський 1888, с. 279].

Про злих жінок складено чимало паремій: «У неї аж губа торохтить лаятися», «Лаяла, лаяла, насилу ціле село перелаяла»; «Не пройде без гріха, у кого жінка лиха»; «Зла жінка, злі сусіди, а чорт третій – одного батька діти»; «Зла жона зведе чоловіка з ума»; «Хто на лиху жінку попаде, того життя пропаде»; «Лучче їсти хліб із водою, чим жити з жінкою лихою»; «Всі дівчата – голуб'ята, а де ж ті чортові баби беруться?»; «Хто хоче крику, той нехай ожениється, або заміж вийде». Образ злої баби корелюється з чортом, пеклом, злом: «Хто вдома спокою не має, той у пеклі перебуває»; «Баба з чортом, як пес з хортом»; «Баба сім миль з-за пекла»; «Оженився дурнуватий, та взяв біснувату».

Часто чоловіки звинувачували дружину в язикатості, мовляв вона «гостра на язик», балаклива, слизькоязика, додавалися і релігійні настанови. Жіночою провинною вважали грубе поведіння чоловіка – «воно є причиною балакучості жінки». Про це є пісня:

*Скрипка би не грала, якби не той смичок,
Чоловік би жінку не бив, якби не язичок. (2)*

*Чоловік би жінку не бив ні колом, ні буком,
Якби вона говорила до нього не з „фуком”. (2)*

*Чоловік би жінку не бив ніколи, ніколи,
Якби вона говорила до нього поволі. (2)*

*Чоловік би жінку не бив ніколи даремно,
Якби вона говорила до нього приємно (2)*

[Жартівливі та сатиричні пісні 1988, с. 90].

Самі жінки визнавали, що дружина має тримати язика на припоні. На думку О. Кісь, язикатість є однією з найдошкульніших вад жінки в очах народу: «Ця риса, вочевидь, несумісна з патріархальним ідеалом жіночності, який заохочує стриманість, скромність і покірність» [Кісь 2012, с. 100]. Однак, либонь, вагомішим був соціальний аспект цього ганджу. Якщо справою чоловіка було позитивне формування завдяки його престижу думки про родину, то роль жінки полягала у збереженні авторитету родини, захисту від негативу. Завдяки самоконтролю треба було терпіти будь-які труднощі, так вирішувати проблеми, аби родина не стала об'єктом пліткування села. Все це вимагало від жінки чесноти *тримання таємниці*. Порядна жінка приховує помилки чоловіка, навіть його невірність. Слід було берегти честь родини, якщо в хаті була дівчина на виданні.

Саме про таку жінку, яка «виносить сміття з хати», виказує таємницю свого чоловіка і, відповідно, всієї родини, балакучу і обмежену йдеться в українських побутових казках – [АТУ 1381 (*Балакуча жінка і віднайдений скарб*) = СУС 1382 (*Жінка-донощиця*)]. Розповідається про те, що чоловік знаходить скарб, а жінка вибовкує цю новину по всьому селу. Аби виправити ситуацію, винахідливий чоловік розповідає їй різні небиліці про себе, які вона вмить розносить по сусідах. Жінці перестають вірити, вона стає посміховиськом усього села. Висновок цієї казки: «Мудрий чоловік жінці таємниць не довіряє» [Зачаровані казкою 1984, с. 488]. Язикату Хвеську з однойменного твору дотепно провчив чоловік. Образ балакучої жінки увійшов до народних афоризмів: «У баб язик, як у чорта хвіст, довгий»; «Торохтить Солоха, як діжка з горохом»; «Бабська хвороба – язик»; «Язик до Києва доведе, а в Києві заблудить»; «Язик хоч без кісток, та кості ламає»; «В баби язик, як лопата»; «Жінки, як сорочки»; «Балакала покійниця до самої смерті, та все казна-що»; «Встромила піку у вікно (підслухує)»; «Два жиди і дві баби, як прийдуть до міста, то переговорять чоловік з двіста».

Про надміру цікаву, нерозумну жінку йдеться в поширених сюжетах українських казок – [АТУ 670 (*Чоловік, який розумів мову тварин*) = СУС 670 (*Мова тварин*)]. Жінка тут змушує чоловіка видати таємницю попри загрозу смерті. Він уже приготувався до загину, та випадково підслухав розмову півня з собакою – адже розуміє мову тварин. Півень називає дурним чоловіка, який не може впоратися з однією жінкою і через це має померти, між тим як його самого слухається багато курей. Чоловік визнає рацію півня і карає жінку за нерозважливність. У казці утверджується авторитет чоловіка в родині, що є запорукою її нормального існування.

Гіперболічно описано в казках і жіночу *впертість*, коли навіть під страхом смерті жінка стоїть на своєму – суперечка з чоловіком за стрижене – голене чи сіно – солону [СУС 1365А (*Вперта дружина*)]. У казці «Вперта баба» лайка звелася за гусака – чий птах летів попереду – дідів чи бабин. Лишень коли дійшло до поховання баби у труні,

вона таки вибачилася перед дідом. Фінальна формула підтверджує щасливе закінчення історії і їхнє подальше мирне співжиття: «Та й досі, кажуть, вони, живуть і хліб жувають, і більше не сваряться» [Християнська мораль 2010, с. 172]. Непоступливість жінки доведена до абсурду, вона воліє загинути, аніж згодитися з чоловіком. У жартівливій пісні «Сіє чоловік жито» жінка у всьому суперечить чоловікові: замість гречки – мак, замість риби – рак і т. д. Той, аби не доводити ситуацію до сварки, воліє не сперечатися: «*Ой так чи не так, нехай буде з гречки мак*». Вперті, вибагливі та вередливі жінки засуджуються у народних фразеологізмах: «*Вперта коза – вовкові користь*»; «*Хоч кіл на голові теши, а вона своє*»; «*Ти йому про коня, а він тобі про вола*»; «*Не хочу в ворота – розбирайте тин*»; «*Горбатого виправить могила, а упертого дубина*»; «*Стрижене-голене*» та ін.

Дурна жінка може не слухатися розумного чоловіка, затятися і все робити по-своєму, за що й карається: «*Один господар мав вперту жінку. Якби то вперта, а розумна, то міг би ще якимось жити, а ця була трохи дурнувата. Що би він не казав, то все не так, і зробить все навпаки. Коли він хоче її словами нарозумити, то чує: – Так буде, як я знаю, а не так, як ти*» [Срібні воли 1995, с. 245]. У кінці висновок – «*І з кожним таке буває, хто розуму не має*» [Срібні воли 1995, с. 247].

Через дурну жінку в чоловіка на ім'я Пригода з казки «Про дурних багачок» все йшло шкереберть. Жінка йде на ярмарок, там її обдурує шахрай, виманюючи задарма гусака й кожух. Розсерджений чоловік іде шукати дурніших від неї. І справді, знаходить. Спершу одна заможна жінка, почувши його ім'я, віддає гроші, які збирала на чорний день, а далі в іншій він забирає льоху нібито за дружку до своєї свині, що виходить заміж. Багачка навіть дає на додачу файне вбрання для свині та воза. Тож Пригода роздав усе добро бідним і повернувся додому, бо побачив по світу й дурніших від своєї жінки – [АТУ 1384 (*Чоловік знайшов трьох дурних, як його жінка*)].

Згідно із самозабезпеченістю селянського господарювання і, відповідно, працентричності його цінностей осуду підлягають *ліниві жінки*, які протиставляються роботящим: «*Хороша хазяйка усього глядить, все робить сама и замышля робитныцями, копається у хазяйстві, дома сидить, пряде, сама шьє, не дає людям, а ледача зь осени придбає, а до весны розмарчить на нивиткы, на вынівкы, а то ночує случай: хрыстыны, та туды пиде, а птыци и свини голодни*» [Милорадович 1904, с. 270]. Такі жінки висміюються, а також жорстоко караються в народних творах. У пісні «Ой чие це жито під гору не жате» чоловік погрожує жінці: «*Ой Ганночко-серце, навчу жита жати, / Навчу жита жати, снопиків в'язати, / Ще серпичком ужну, а нагачкою угну*» [Календарно-обрядові пісні 1987, с. 141]. Нездала така жінка й у різних домашніх роботах, і в господарстві у цілому – пряде, як мокре горить, а ще й роздає своїм помічницям продукти, а це вважалося

не найкращою якістю, ганджем, адже в ті часи віталася ошадливість [Українські пісні 1962, с. 172]. Ледача, безтурботна жінка ще зветься *некукібниця*.

Покарання чекає й на нехлюйну та ліниву жінку, яка не дбає про свого чоловіка. В одній із козацьких дум певним виправданням такої поведінки слугує козакування чоловіка, його часті від'їзди, тож жінка занедбує хату й господарство і по прибутті зустрічає його не так як слід – кислим борщем, неметеною хатою тощо. Розгніваний козак «...*добре дбає, / Хорошенько її келепом по плечах привітає, / Карбачем по стині затинає*». «Навчена» жінка біжить до корчми за горілкою з медом та з перцем, варить новий борщ, годує і задобрює чоловіка. Боячись громадського осуду, синці вона приховує перед сусідками, пояснюючи, що сама, падаючи, підбила собі око.

Є чимало жартівливих пісень («Ой що ж то за шум учинився» та ін.) та приповідок про виконання жінкою різних робіт та її «вправність»: «*У неї в печі горить, як жука смалить*»; «*Комари повіганяла, а мухи там zostались*»; «*Пшла по масло, в печі погасло*»; «*Її тільки по смерть посилає, бо нажить ся можна*»; «*Топчється на місці, як мара*»; «*Галаса по хаті, як купка за яйцем*»; «*Пекла Кулина пироги і ворота в тісті*»; «*Нашила – ні зиму, ні літо*»; «*Напряла – там сук, а там болячка*».

Чимало побутових казок присвячено повчанню чоловіком методом покарання лінивих, гордовитих та впертих жінок [АТУ 900–904, АТУ 1370 А*]. У казці «Учи лінивого не молотом, а голодом» ліниву дівчину, що потрапила до нової сім'ї, вчать працювати на прикладі повсякдення великої родини. Тобто за принципом – хто не працює, той не їсть. У казках [АТУ 1370 (*Перевиховання лінивої жінки*) = СУС 1370 (*Линива дружина*)] винахідливий чоловік учить жінку працювати таким чином, що на позір карає за неробство не її, а речі в домі, кішку і т. п., які його не слухають і не хочуть працювати, не годують їсти тощо. Однак поряд з речами біля розгніваного чоловіка опиняється й жінка, якій теж дістається на горіхи. Збагнувши, що предмети (кішка) працювати не будуть, жінка береться сама за роботу – «*чужі руки нічого не варті, треба робити своїми руками*» [Правда і кривда 1982, с. 124].

Про своєрідне покарання лінивої жінки-кокетухи розповідається у багатьох пісенних варіантах. Так, жінка продає корову, кобилу, бички, аби купити рум'яна, білила, одяг і взуття тощо. У пісні «Дворянська жона» чоловік запрягає таку жінку у воза і їде в ліс за дровами. Після повернення вона просить чоловіка продати «красила і білила» і купити їй худобу, вона працюватиме, стане господинею, а чоловіка називатиме паном.

У традиційному суспільстві існували усталені стереотипи гендерної поведінки жінок і чоловіків. Основним мотивом жінок у спілкуванні було «не дати причини для підозри». Так, недовіру викликала жінка, яка часто перебувала поза домом. Її добродушному імені шкодив розголос про «підозрілу бесіду» з якимсь чоловіком, надто чужим. Не віталася її перебування у корчмі:

*Коли б милий добрий та взяв батиг довгий,
Та став милу бити: не йди в коршму пити.
Возьми квартирочку, збери родиночку,
Та й дома напийся, та й не волочися*

[Труды этнографическо-статистической
2011/5, с. 678].

А що чоловік поряд з певними самообмеженнями мав здійснювати самореалізацію, то від жінки чекали суворої самодисципліни. Ці чесноти були найбільшими доказами наповнення їх родинних ролей. У випадку дружини це було свідченням сексуальної чистоти в очах спільноти, від неї у статевому житті чекали стриманості, самоконтролю. Кожен елемент зовнішнього вигляду мав віддзеркалювати її статус. Мала уникати яскравого одягу, менше видивлятися в дзеркало, «парадитися», про жінку, яка не дотримувалася цих вимог, казали: «*Вирядилась, як болячка*». Обов'язковим було носіння фартуха: «Глас VIII. *Плачу і ридую, на молодіці споглядаю. Молодіці, безстидниці! Без фартуха, без рантуха, чоловіка в дома нема! Слава тобі Господи!*» [Галицько-руські народні легенди 1902/2, с. 215].

Неоднозначним було ставлення до абортів. З одного боку, вони таємно практикувалися, адже ростити багато дітей було складно, а з іншого – суворо засуджувалися релігійною мораллю, догматичне православне вчення сформувало у народній свідомості ставлення до абортів, як до смертного гріха дітовбивства [див. Гнатюк 1922, с. 173–224; Ігнатенко 2012, с. 44–257]. У народних легендах розповідається про страшні муки, які чекають матерів, які «зачинили своїх дітей», практикуючи у час весілля «присідання пальців на посаді» – скільки пальців «присіло», скільки років не матиме дітей. За гріхи таких жінок не приймають до неба, вони сидять у пеклі на толоці і мусять їсти своїх дітей [Гнатюк 1922, с. 175]. Народна мораль визнавала цю дію аморальною і такою, що порушує закони всесвіту. Гріх абортів обтяжувався ще й тим, що вірили – нехрещені діти нікуди не потрапляють по смерті, неприкаяні блукають світом. Вони можуть мститися своїй матері (переказ «Як жінка позачинувала діти»).

Висновки. Ставлення народу до негативних рис та поведінки жіноцтва, представлене у фольклорних творах, загалом корелюється із загальнолюдськими поняттями про аморальні людські якості, однак у фольклорних творах заакцентовані ті з них, які підривають авторитет чоловіка в родині і громаді, загрожують міцності родини, знижують її престиж у суспільстві, дають привід для пліток. У фольклорі знаходимо декілька основних типів «лихих» жінок або ж критику деяких окремих недоліків. Негативні моделі жіночої поведінки переважно представлені у прозових творах, казках та переказах, пареміях, однак зустрічаються і в родинних піснях, часто набираючи жартівливого звучання. Усі ці твори мають дидактичне спрямування, в їх основі дихотомія добра і зла, де зло наочно карається з повчальною метою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдай М.М. Народна етика у фольклорі східних та західних слов'ян. Київ: Наукова думка, 1972. 200 с.
2. Галицько-руські народні легенди: Зібрав Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник*. Львів. 1902. Т. XII–XIII. Т. 1. 219 с.; Т. 2. 288 с.
3. Гнатюк В. Легенда про три жіночі вдачі: Причинок до історії вандрівки фольклорних мотивів. *Записки НТШ ім. Т. Г. Шевченка*. Львів, 1910. Кн. 5. Т. 97. С. 74–85.
4. Гнатюк В. Пісня про неплідну матір і ненароджені діти. *Записки НТШ ім. Т. Г. Шевченка*. 1922. Т. 133. С. 173–224.
5. Дей О.І. Українська народна балада. Київ: Наукова думка, 1986. 263 с.
6. Жартівливі пісні: родинно-побутові / упоряд. О.І. Дей, М.Г. Марченко, А.І. Гуменюк. Київ: Наукова думка, 1967. 801 с.
7. Жартівливі та сатиричні пісні / упоряд., передм. та прим. М. Дмитренка. Київ: Дніпро, 1988. 327 с.
8. Зачаровані казкою: українські народні казки в записках П.В. Лінтура / упоряд. І.М. Сенька, В.В. Лінтур. Ужгород: Карпати, 1984. 526 с.
9. Ігнатенко І. Жінка та її ненароджені діти: традиційні вірування й уявлення українців про контрацептиви та аборти. *Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / наук. ред. М. Гримич*. Київ: Дуліби, 2012. Т. 3: *Зрілість: Жіноцтво, жіноча субкультура*. 2012. С. 244–257.
10. Казки Буковини / запис та літ. підг. текстів М.Г. Івасюка; упоряд. М.Г. Івасюка та В.С. Басараба. Ужгород: Карпати, 1973. 240 с.
11. Казки та оповідання з Поділля: В записках 1850–1860 рр. / упоряд. М. Левченко. Київ, 1928. Вип. I–II. 598 с.
12. Календарно-обрядові пісні / упоряд., вст. ст., прим. О. Чебанюк. Київ, 1987. 392 с.
13. Кісь О.Р. Жінка в традиційній українській культурі. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2012. 287 с.
14. Костомаров Н. Семейный быт в произведениях южнорусского народного песенного творчества. *Костомаров Н.И. Литературное наследие. Автобиография Н.И. Костомарова: Стихотворения, сцены, исторические отрывки, малорусская народная поэзия, последняя работа*. СПб., 1890. С. 287–477.
15. Красиков М. «Дурна баба» в слобожанских народных сказках. *Гендерные исследования*. 1998. № 1. С. 271–284.
16. Милорадович В. Життє-бытє лубенского крестьянина. *Киевская старина*. 1904. № 5, С. 264–304; 1904. № 6. С. 465–505.
17. Мушкетик Л. Персонажі української народної казки. Київ: Український письменник, 2014. 360 с.
18. Петров В. Нові українські варіанти легенди про походження лихих жінок. *Етнографічний вісник*. Кн. 6. Київ, 1928. С. 55–66.
19. Правда і кривда: казки / передм., упоряд. і прим. І.В. Хланти. Ужгород: Карпати, 1982. 352 с.
20. Разумцева Г.І. Морально-етичні погляди українського народу за фольклорними джерелами: аксіологічний аспект: автореф. дис... канд. філософ. наук. Київ, 2004. 18 с.
21. Рьльський Ф. К изучению украинского народного мировоззрения. *Киевская старина*. 1888. Октябрь. С. 266–306.
22. Скрипник Н.І. Вербалізація концептів народної моралі в українському фольклорі: автореф. дис... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2014. 24 с.
23. Срібні воли: Казки гір і Підгір'я в записках Степана Пушика. Київ: Веселка, 1995. 398 с.
24. Суковата В. Сатиричні образи жінок у казковому фольклорі: гендерний аспект. *Народознавчі зошити*. 2004. № 5–6. С. 763–768.
25. СУС – Сравнительный указатель сюжетов: Восточнославянская сказка / сост. Л.Г. Бараг, И.П. Березовский, К.П. Кабашников, Н.В. Новиков. Ленинград: Наука, 1979. 439 с.
26. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдѣль. Матеріалы и исследование собранныя д. чл. П.П. Чубинскимъ. Санкт-Петербург: В типографии В. Безобразова и К°, 1872. 2011. Т. 5. 1242 с.
27. Українські анекдоти: від козацьких часів і по наші дні / упоряд. і авт. передм. В. Чемерис. Київ: Український письменник, 1995. 382 с.
28. Українські пісні, видані Максимовичем. Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. 344 с.
29. Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних. *Вибрані статті про народну творчість*. Київ: Вид-во АН УРСР, 1955. С. 107–142.
30. Християнська мораль в українській усній поетичній творчості / упоряд. О.С. Беринда. Львів: ПАІС, 2010. 340 с.
31. ATU – The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography. Based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson / By Hans-Jörg Uther. Helsinki, 2004. Part. 1. 619 p.; Part. II. 536 p.; Part III. 285 p.

REFERENCES

1. Haidai M.M. (1972) Narodna etyka u folklori skhidnykh ta zakhidnykh slovian [Folk ethics in the folklore of Eastern and Western Slavs]. Kyiv: Naukova dumka. 200 s. [in Ukrainian].
2. Halytsko-ruski narodni lehendy [Galician-Russian folk legends] (1902): Zibrav Volodymyr Hnatiuk. Etnohrafichnyi zbirnyk. Lviv. T. XII–XIII. T. 1. 219 s.; T. 2. 288 s. [in Ukrainian].
3. Hnatiuk V. (1910) Lehenda pro try zhinochi vdachi [The legend of three female habits]: Prychynok do istorii vandrivky folklornykh motyviv. Zapysky NTSh im. T.H. Shevchenka. Lviv. Kn. 5. T. 97. S. 74–85 [in Ukrainian].
4. Hnatiuk V. (1922) Pisnia pro neplidnu matir i nenarodzheni dity [A song about an infertile mother and unborn children]. Zapysky NTSh im. T.H. Shevchenka. T. 133. S. 173–224 [in Ukrainian].
5. Dei O.I. (1986) Ukrainska narodna balada [Ukrainian folk ballad]. Kyiv: Naukova dumka. 263 s.
6. Zhartivlyvi pisni: rodynno-pobutovi [Humorous songs: family and household] (1967) / uporiad. OI. Dei, M.H. Marchenko, A.I. Humeniuk. Kyiv: Naukova dumka. 801 s. [in Ukrainian].
7. Zhartivlyvi ta satyrychni pisni [Humorous and satirical songs] (1988) / uporiady., peredm. ta prym. M. Dmytrenka. Kyiv: Dnipro. 327 s. [in Ukrainian].
8. Zacharovani kazkoiu [Fascinated by a fairy tale]: ukrainski narodni kazky v zapysakh P.V. Lintura (1984) / uporiad. I.M. Senka, V.V. Lintur. Uzhhorod: Karpaty. 526 s. [in Ukrainian].
9. Ihnatenko I. (2012) Zhinka ta yii nenarodzheni dity: tradytsiini viruvannia y uiavlennia ukrainsiv pro kontratseptyvy ta aborty [Woman and her unborn children: traditional beliefs and ideas of Ukrainians about contraception and abortion]. Narodna kultura ukrainsiv: zhyttievyi tsykl liudyny: istoryko-etnolohichne doslidzhennia u 5 t. / nauk. red. M. Hrymych. Kyiv: Duliby. T. 3: Zriliist: Zhinotstvo, zhinocha subkultura. S. 244–257. [in Ukrainian].
10. Kazky Bukovyny [Tales of Bukovyna] (1973) / zapys ta lit. pidh. tekstiv M.H. Ivasiuka; uporiad. M.H. Ivasiuka ta V.S. Basaraba. Uzhhorod: Karpaty. 240 s. [in Ukrainian].
11. Kazky ta opovidannia z Podillia [Tales and stories from Podillya]: V zapysakh 1850–1860 rr. (1928) / uporiad. M. Levchenko. Kyiv. Vyp. I–II. 598 s. [in Ukrainian].
12. Kalendarno-obriadovi pisni [Calendar-ritual songs] (1987) / uporiad., vst. st., prym. O. Chebaniuk. Kyiv. 392 s. [in Ukrainian].
13. Kis O.R. (2012) Zhinka v tradytsiini ukrainskii kulturi [Woman in traditional Ukrainian culture]. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. 287 s. [in Ukrainian].
14. Kostomarov N. (1890) Semeynyi byt v proizvedeniyakh yuzhnorusskogo narodnago pesennogo tvorchestva [Family life in the works of the South Russian folk songwriting]. *Kostomarov N.Y. Lyteraturnoe nasledie. Avtobiografiya N.Y. Kostomarova: Stykhotvoreniya, scenyi, istoricheskie otryvki, maloruskaya narodnaya poeziya, poslednyaya rabota* [Literary heritage. Autobiography of N.I. Kostomarov: Poems, scenes, historical excerpts, Little Russian folk poetry, the last work]. SPb. S. 87–477 [in Russian].
15. Krasikov M. (1998) «Durna baba» v slobozhanskikh narodnykh skazkakh [«Stupid woman» in Slobozhania folk tales]. *Gendernye issledovaniya*. № 1. S. 271–284 [in Russian].
16. Miloradovich V. (1904) Zhytye-bytye lubenskogo krestyanina [Life and everyday life of the Lubensk peasant]. *Kyevskaya starina*. № 5. S. 264–304; № 6. S. 465–505 [in Russian].
17. Mushketyk L. (2014) Personazhi ukrainskoi narodnoi kazky [Characters of the Ukrainian folk tale]. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk. 360 s. [in Ukrainian].
18. Petrov V. (1928) Novi ukrainski varianty lehendy pro pokhodzhennia lykhykh zhinok [New Ukrainian versions of the legend of the origin of evil women]. *Etnohrafichnyi visnyk*. Kn. 6. Kyiv. S. 55–66 [in Ukrainian].
19. Pravda i kryvda [Truth and guilt]: kazky (1982) / peredm., uporiad. i prym. I.V. Khlanty. Uzhhorod: Karpaty. 352 s. [in Ukrainian].
20. Razumtseva H.I. (2004) Moralno-etychni pohliady ukrainskoho narodu za folklornymi dzherelamy: aksiolohichni aspekt [Moral and ethical views of the Ukrainian people according to folklore sources: axiological aspect]: avtoref. dys... kand. filosof. nauk. Kyiv. 18 s. [in Ukrainian].
21. Ryilskyiy F. (1888) K izucheniyu ukrainskogo narodnogo mirovozzreniya [To the study of the Ukrainian people's worldview]. *Kyevskaya starina. Oktyabr*. S. 266–306 [in Russian].
22. Skrypnyk N.I. (2014) Verbalizatsiia kontseptiv narodnoi morali v ukrainskomu folklori [Verbalization of concepts of folk morality in Ukrainian folklore]: avtoref. dys... kand. filol. nauk. Ivano-Frankivsk. 24 s. [in Ukrainian].
23. Sribni voly: Kazky hir i Pidhiria v zapysakh Stepana Pushyka [Silver Oxen: Tales of Mountains and Foothills in the records of Stepan Pushyk] (1995). Kyiv: Veselka. 398 s. [in Ukrainian].
24. Sukovata V. (2004) Satyrychni obrazy zhinok u kazkovomu folklori: hendernyi aspekt [Satirical images of women in fairy-tale folklore: gender aspect]. *Narodoznavchi zoshyty*. № 5–6. S. 763–768 [in Ukrainian].
25. SUS (1979) – Sravnitelnyy ukazatel syuzhetov: Vostochnoslavianskaya skazka [Comparative index of plots: East Slavic tale] / sost. L.G. Barag, I.P. Berezovskiy, K.P. Kabashnikov, N.V. Novikov. Leningrad: Nauka. 439 s. [in Russian].
26. Trudy etnograficheskoy statisticheskoy ekspeditsiyi v Zapadno-Russkiy kray, snaryazhennyiy Imperatorskim Russkim Geograficheskim Obshchestvom. Yugo-Zapadnyiy otdel. Materialyi i issledovaniya

sobranniya d. chl. P.P. Chubinskim [Proceedings of the ethnographic and statistical expedition to the West-Russian territory, equipped by the Imperial Russian Geographic Society. South-West department. Materials and research collected by Dr. P.P. Chubinsky] (1872). Sankt-Peterburg: V tipografii V. Bezobrazova i K^o, T. 5. 1242 s. [in Russian].

27. Ukrainski anekdoty: vid kozatskykh chasiv i po nashi dni [Ukrainian anecdotes: from Cossack times to the present day] (1995) / uporiad. i avt. peredm. V. Chemerys. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk. 382 s. [in Ukrainian].

28. Ukrainski pisni, vydani Maksymovychem (1962) [Ukrainian songs, published by Maksymovych]. Kyiv: Vyd-vo AN URSSR. 344 s. [in Ukrainian].

29. Franko I. (1955) Zhinocha nevolia v ruskykh pisniakh narodnykh [Female captivity in Russian folk songs]. *Vybrani statti pro narodnu tvorchist.* Kyiv: Vyd-vo AN URSSR. S. 107–142 [in Ukrainian].

30. Khrystyianska moral v ukrainskii usnii poetychnii tvorchosti [Christian morality in Ukrainian oral poetry] (2010) / uporiad. O.S. Berynda. Lviv: PAIS. 340 s. [in Ukrainian].

31. ATU (2004) – The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography. Based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson / By Hans-Jörg Uther. Helsinki. Part. 1. 619 p.; Part. II. 536 p.; Part III. 285 p. [in English].

PEOPLE'S VIEWS ON WOMEN'S FLAWS IN UKRAINIAN PATRIARCHAL SOCIETY: FOLLOWING FOLK SOURCES

Abstract. Gender issues are topical in modern science, in particular gender and age patterns of behavior, which are studied on the examples of the existence of diverse communities of the past and present. One of such issues is the attitude to women in a traditional society, where both egalitarian and patriarchal tendencies have become relevant, which can be traced to the example of folklore, where the image of a woman – wife (young lady), her flaws and virtues takes a lot of space.

The aim of our study is to trace on folklore material those negative traits and behaviors of women that were considered as a deviation from the gender and age roles of the traditional patriarchal village and condemned by the community. The analysis of this topic is made in the context of gender relations, the situation of the «complementary confrontation» between man and woman, customary law, religious postulates, universal moral and ethical criteria as well as ethnoethics.

The method of work has a complex, interdisciplinary nature. Such methods as cultural-historical, comparative, methods of ethnoaesthetics, ethnoethics and ethnopsychology, principles of philological and imagological analysis are applied.

The attitude of the people to the negative traits and behavior of women, presented in folklore, generally correlates with universal notions of immoral human qualities, but folklore emphasizes those that undermine the authority of men in the family and community, threaten the strength of the family, reduce its prestige in society, give rise to gossip. All these works have a didactic orientation, they are based on the dichotomy of good and evil, teaching takes place on visual examples by describing the absurdity, paradoxical situations and actions of the characters, the use of techniques of hyperbole, satire and humor and more. Negative models of women's behavior are mainly represented in prose works, fairy tales and legends, paremias, but are also found in family songs, often gaining a humorous sound.

The mentioned subject in Ukrainian folklore science, both separately and as a part of another issues, including family, gender, moral, ethical and others, were interested scientists of both the past and present.

Keywords: folklore, woman, wife, gender roles, defects, types, punishments, teachings.

© Мушкетик Л., 2020 р.

Леся Мушкетик – доктор філологічних наук, член-кореспондент НАН України, провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України. Київ, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-1030-7140>

Lesia Mushketyk – Doctor of Philology, Corresponding Member of NAS, main scientist researcher at Rylsky Art Studies, Folklore and Ethnology Institute of Ukrainian Academy of Sciences, Kyiv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-1030-7140>